

સાહિત્ય, સૌંદર્ય, ઇતિહાસ તેમજ રાજનીતિનાં ચાહક ને અભ્યાસી એવાં શ્રી મૃદુલાબહેન પ્રવીણચંદ્ર મહેતાનો જન્મ પૂર્વ આફ્રિકામાં થયો હતો. તેમના પિતા શિક્ષક હતા. શિક્ષણ અંગ્રેજી માધ્યમમાં મેળવ્યું. સિનિયર કેમ્બ્રિજ સુધી નૈરોબીમાં અભ્યાસ કર્યો. 1955માં ભારત આવ્યાં. ગાંધીવિચારને સમર્પિત જીવન. રવિશંકર મહારાજ અને પંડિત સુખલાલજીના સંપર્કમાં રહ્યાં. લોકભારતી ગ્રામવિદ્યાપીઠમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવ્યું. ગ્રામ દક્ષિણામૂર્તિ મણારમાં લોકશાળાના આચાર્ય પતિ પ્રવીણભાઈ મહેતા સાથે 24 વર્ષ સુધી શિક્ષક અને ગૃહમાતા તરીકે કામ કર્યું. દર્શકના સહવાસે એમની તેજસ્વી બુદ્ધિમત્તાને જ્ઞાન અને સૌંદર્યદષ્ટિનો પુટ ચડાવ્યો.

મૃદુલાબહેને પંડિત સુખલાલજી તથા રવિશંકર મહારાજના ચરિત્રલેખો ‘બે પુણ્યશ્લોક પુરુષો’ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કર્યા. જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન કાર્વરની જીવનકથા ‘દેવદૂત’ નામે, ફેરફિલ્ડ ઓસ્બોનના ગ્રંથ ‘અવર પ્લેડર્સ પ્લેનેટ’નો ‘આપણી લૂંટાતી ધરતી’ નામે અનુવાદ આપ્યા. ‘બર્ટ્રાંડ રસેલના વાર્તાલાપો, ડી.એસ. શર્માના પુસ્તકનો ‘હિન્દુધર્મની વિકાસયાત્રા’ના નામે અનુવાદ પણ એમનાં નોંધપાત્ર પ્રકાશનો છે. અનુવાદમાં મૂળ વિચારને, ગુજરાતીમાં પ્રવાહી, સરળ અને પ્રાસાદિક ગદ્યમાં ઉતાર્યા છે. ‘ચેતોવિસ્તારની યાત્રા’ અને ‘પત્રતીર્થ’ પુસ્તકોમાં તેમની ચેતના કેટલી વિશાળ હતી તે દર્શાવે છે. જિંદગી ટૂંકી પણ પુરુષાર્થ પૂરો એટલે ઊજળો હિસાબ તેમણે આપ્યો.

પ્રસ્તુત પ્રવાસ નિબંધમાં વેનિસના ભૌગોલિક સ્થાન - વિસ્તારનું રોચક વર્ણન તાજગી પ્રેરે તેવું છે. ત્યાંનાં સાઈકલ-સ્કૂટર-મોટર જેવાં સ્થળ વાહનોને સ્થાને સ્ટીમલોંચ, મોટર બોટને સવિશેષ તો કલામય ગંડોલા - નાની જળહોડી જેવાં જળવાહનોની જ બોલબાલા લેખિકાને સ્પર્શી ગઈ છે. ગંડોલા - ગ્રાન્ડ કેનાલ - રીઆલ્ડોબ્રિજનું અદ્ભુત - આહ્લાદક, રમણીય - સ્ફૂર્તિદાયક વર્ણન કોઈ પણ વાચક માટે મનહર - મનભર બની રહે છે. જે ઈટાલીના પ્રાણસમી, અપાર - સભર સ્થાપત્યથી મઢેલી આ જળનગરી વેનિસ કેવળ સ્થપતિ રસિક રસ્કિનની જ નહીં, કિન્તુ પાઠકની પણ પ્રિયતમા બની રહે છે. પરમ યાત્રાપ્રેમી રસિકા - શિક્ષિકા - લેખિકાનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ અત્યંત ભાવસમૃદ્ધ અને અનુભવસમૃદ્ધ બન્યું છે. જે આ પ્રવાસ નિબંધની આગવી - વિશિષ્ટ મુદ્રા ઉપસાવે છે. અંગ્રેજી ભાષા - સાહિત્યની અપાર પ્રીતિએ લેખિકાનો યુરોપીય સ્થાપત્ય અને કલા-સાહિત્યના અભ્યાસથી રસાયેલો જીવનરસ સર્વત્ર પમરાટ ફેલાવે છે, જેની સાહેદી ‘ઓથેલો’ના વીરનાયક - અમરપ્રેમીના ચોટડૂક નિરૂપણમાંથી પામી શકાય છે. પરભાષાના પ્રભાવમાં આવીને સ્વભાષાની ધોર ખોદનારા, એવા આપણા સૌ સાથે લેખિકાની અંગ્રેજીભાષીના તાતાતીર જેવા આકરા - અનુભૂત વેણને મૂલ્યની સાથે-સાથે સમગ્ર યુરોપીય પ્રજા-માનસની સ્વભાષાપ્રીતિની અચૂક નોંધ લેવી ઘટે તેમ છે.

ઈટાલીનું અને કદાચ જગતનું અનુપમ લાવણ્યભર્યું શહેર તે વેનિસ. જગતમાં આવી જળનગરી ભાગ્યે જ હશે. વેનિસના નામ સાથે કવિવર શેક્સપિયરનું ‘મર્ચન્ટ ઓફ વેનિસ’ તાદૃશ્ય થાય. શાયલોક, એન્ટોનિયો, બસાનિયોની રંગભૂમિના દર્શનની આતુરતા મનમાં જાગે. પાદુઆ પણ રસ્તામાં આવે અને પોર્શિયાના નમણા તેજસ્વી ચહેરાની યાદ આપતું જાય.

“The quality of mercy is not strained,

It droppeth as the gentle rain from heaven

Upon the place beneath : It is twice bless'd

It blessth him that gives and him that takes.”

મહાકવિ શેક્સપિયરની પોર્શિયાને મુખે બોલાયેલી આ અમર પંક્તિના પડઘા જાણે આપણા કાનને ભરી દે.

ટ્રેઈન આપણને સામે કાંઠે ઉતારે. ગ્રાંડ કેનાલમાં બીટ દ્વારા જ વેનિસ પર પગ મૂકી શકાય. મૂળ ભૂમિથી દૂર એઝિયાટિક સમુદ્રના 114 ટાપુઓ પર વસેલી આ નગરી અત્યંત મોહક છે. નાના નાના ટાપુઓ છે તેથી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવા જળમાર્ગો જ છે. સાઈકલ, સ્કૂટર, મોટર કશું જ વેનિસની ભૂમિને સ્પર્શે નહીં તેવો આશીર્વાદ છે. વાહનમાં ગંડોલા એક માત્ર. ગંડોલા એટલે સાંકડી પણ સુંદર ઘાટની કલામય હોડીઓ. જોકે, શ્રીનગરમાં દાલ સરોવરમાં ફરતી હોડીઓ વધારે સગવડવાળી અને કલામય હોય છે. ગ્રાંડ કેનાલમાં સ્ટીમલોંચ, મોટરબોટ ચાલે પણ અંદરના જળમાર્ગમાં તો માત્ર ગંડોલા જ જઈ-આવી શકે. તે ઠેર ઠેર મળે અને

મોજીલા નાવિકો ગાતા હસાવતા મુસાફરી કરાવે. ઈટાલિયન મુસાફરો પણ સંગીતના શોખીન. ગાનારા નીકળે તેમ સરસ વાદ્યો વગાડનારા પણ નીકળે. નૈનીતાલમાં અમે સરોવરની સફરમાં એક બંગાળી કુટુંબને આ રીતે ગાતું-ગજાવતું સાંભળ્યું હતું. અહીં અનેક ગંડોલામાં તે સંભળાય.

ગંડોલાની મુસાફરી માટે સહેલાણીઓ પુષ્કળ દામ ખર્ચે. રાત્રે આ ગંડોલાના નાવિકો અંતરને ઓગાળી દેતું મધુર સંગીત રેલાવે. જાણે વૃંદાવનમાં વાગતી વેણુનો નાદ. આજેય ચાંદની રાતે ટેકરી પર કે કોઈ વૃક્ષની ઘટામાંથી આવતા વાંસળીના સૂરો આપણા હૈયાને થનગનાવે છે તેમ આ ગંડોલામાંથી આવતા સંગીતના સૂરો મદમસ્ત વેનિસ નગરીને ઘેરી વળે.

રાત્રે વિવિધ રંગોની લાઈટોના પ્રકાશનું પ્રતિબિંબ ગ્રાંડ કેનાલને મુગ્ધ શીતળ શોભાથી ભરી દે. વેનિસને કેડે શોભતી ઘુઘરિયાળા કંદોરા સમી આ કેનાલ, રાત્રે આંખને આંજી દેતા રંગબેરંગી માણેકના સાતસરા હાર સમી દીપી ઊઠે. તેની આ શોભા સાથે રેલાતા નિજાનંદમસ્ત સંગીતના સૂરો, ઈંદ્રલોકની યાદ અપાવે. પ્રભાતનાં સુવર્ણકિરણો પણ વેનિસને અપૂર્વ શોભા આપે. ઘડીભર વેનિસ સુવર્ણનગરી સમી ઝળહળી ઊઠે. ફરતા સમુદ્ર પર રેલાતો સૂર્યનો લખલખાટ, નાનાંમોટાં મોજાંઓ પરથી સરકતી હોડીઓ અને હવાની ગુલાબી તાજગી આપણાં અંતરમનને અદ્ભુત આનંદથી ડોલાવી દે, ગાઢ વૃક્ષો પર સૂર્યપ્રકાશની રોશની લીલાં પર્ણો પર વરસેલી સુવર્ણરજ સમી લાગે. દૂર દૂર આવેલા બેટો પર સહેલાણીઓનો પ્રવાહ વહેતો હોય. અમે એક બેટ પર ગયેલાં. ઊગતા સૂર્યપ્રકાશમાં સમુદ્ર પરની સફર એવી આહ્લાદક અને સ્ફૂર્તિદાયક હતી કે માર્કોપોલોનું સ્મરણ થયા વગર ન રહે. વેનિસના આ સમુદ્રમાં જ જાણે જગત-પ્રવાસનું આહ્વાન સતત સંભળાય છે.

સ્થળ અને જળમાર્ગોની જેટલી રોચકતા છે તેટલી જ રોચકતા વેનિસના સ્થાપત્યની છે. આખું વેનિસ સ્થાપત્યકલાના અત્યંત સુંદર અને અદ્ભુત નમૂનાથી ભરપૂર છે. એક જુઓ અને એક ભૂલો, એટલે જ રસ્કિન જેવા સ્થાપત્યકલાના ચાહક નિષ્ણાતે ત્યાં વર્ષો ગાળી વેનિસની આ કળા પર અભ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથ લખ્યો છે. આપણે રસ્કિનને ‘Unto this Last’ થી વધારે ઓળખીએ છીએ. યુરોપ એને સ્થાપત્ય-કલાના સ્વામી તરીકે વિશેષ ઓળખે છે. જગતને ભૂલી ગયો હોય તેમ રસ્કિને વર્ષો વેનિસની સ્થાપત્યકલા પાછળ ગાળેલાં તેથી વેનિસ તેની પ્રિયતમા છે તેમ મજાક થતી. પણ રસ્કિન જ નહીં, અનેક સાહિત્યસ્વામીઓ વેનિસના ચાહક હતા અને અનેક સાહિત્યકૃતિઓ વેનિસમાં લખાઈ છે તેમ યુરોપ કહે છે.

ઈટાલિયન ભાષામાં ચોકને ‘પીઆટ્ઝા’ કહે છે. વેનિસનો સુપ્રસિદ્ધ ચોક સાન માર્કો પીઆટ્ઝા તરીકે ઓળખાય છે. અંગ્રેજીમાં સાન માર્કો સ્કવેર કહે છે. ગ્રાંડ કેનાલના બાંધેલા ઓવારાથી થોડા અંદરના ભાગમાં આ સુંદર પીઆટ્ઝા છે. આખો ચોક મોટી સફેદ લાદીથી જડેલો છે. ફરતાં સરસ બાંધણીનાં મકાનો, જ્યાં દુકાનો-રેસ્તોરાં બહાર રંગબેરંગી ખુરશી-ટેબલની જમાવટ, સંગીતની મહેફિલ જામી હોય અને લોકો ચા, કોફી, નાસ્તો, આઈસક્રીમની લિજ્જત માણતા હોય. જોકે ચા અહીં સારી ન મળે. ચા ઈંગ્લાંડની, કોફી યુરોપની અને આઈસક્રીમ ઈટલી અને સ્વિટ્ઝરલેંડના. તેમાંય ઈટલીના આઈસક્રીમની તોલે કોઈ ન આવે. સ્વિટ્ઝરલેંડ મશહૂર ચોકલેટ માટે.

ચોકમાં વચ્ચે એક ઊંચો સ્તંભ છે. એની આસપાસ પુષ્કળ કબૂતરો આવે. બાળકોનું મોટું આકર્ષણ આ. યણ નાખે, કબૂતરો નિર્ભયપણે આવે, ચણે. હાથમાંથી પણ ચણે. ખભે બેસે. યુરોપમાં પંખીઓ બહુ ઓછાં જોવા મળે. મારી ભાભી કહે, “આખો દહાડો ‘વેંગ વેંગ’ કરીને પંખીઓનો કચ્ચરઘાણ વાળી નાખ્યો છે.” માંસાહારી પ્રજા અને બંદૂક સુલભ એટલે પક્ષીહીન પ્રદેશમાં આ કબૂતરોની વિપુલતા સૌને મનોહર લાગે.

સામે જ છે સાન માર્કોનું ભવ્ય દેવળ - આગલો ભાગ સુંદર શિલ્પ અને કોતરણીથી સજાવેલો છે. હમણાં દોડશે તેવા સજીવ લાગતા ચાર ઘોડાઓ સૌને સત્કારતા ઊભા છે. મધ્યમાં ચાર અર્ધગોળાકારમાં સરસ મોઝેઈક ચિત્રો છે જે સૂર્યપ્રકાશમાં તેના સોનેરી રંગને લીધે દેદીપ્યમાન લાગે છે. અંદર તો આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ જઈએ છીએ. આખી ઉપલી છતથી અડધી દીવાલ સોનેરી મોઝેઈકથી જડી છે અને વચ્ચે વચ્ચે પુષ્કળ ભાવવાહી ચિત્રો મોઝેઈકમાં જ ઉપસાવેલાં છે. અદ્ભુત કલામંડિત આ છત કલાકો સુધી જોઈએ તો પણ જોવાઈ ન રહે તેટલી વિશાળ અને આકર્ષક છે. સરસ મીનાકારી ઘરેણાં સમી આ છત શોભે છે.

સાન માર્કોની બાજુમાં એક મકાન ઉપર મોટો તોતિંગ ઘંટ છે. પડખે બે માનવ આકૃતિ છે જેને મૂર કહે છે. આ બંને મૂર દરેક કલાકે ઘંટારવ કરે છે. બરાબર સાતને ટકોરે અમે તેમને સાત ટકોરા હથોડા વડે પાડતા જોયા.

બહાર નીકળ્યાં કે એક ભારતીય કુટુંબ દેખાયું. રાજી થઈ ગયાં. તેમણે પણ રાજી થઈને હાથ મિલાવ્યા. કેરલનાં હતાં. ગંડોલામાં દૂરથી એક ગુજરાતી કુટુંબે હાથ હલાવ્યા, ‘કેમ છો ? ફરવા આવ્યા ? ભારતથી ? તમે ?’ ઘણે વખતે માતૃભાષાના આ શબ્દોની આપલે સાંભળી કેવો હર્ષ થયો તે શું કહેવું ? પિયરનું કૂતરું મળે તોય રાજી થઈ જાય, તે કહેવત સાંભરી ગઈ.

સાન માર્કો નજીક જ છે ડોજસ પેલેસ. સ્થાપત્યકલાનો અત્યંત કમનીય મોહક નમૂનો. ઉપરની કાંગરી, બે માળ વચ્ચેની કમાનો અને આખી દીવાલ પરની કોતરણી એટલી બધી નાજુક અને કલામય છે. બારીક કારીગરીની લેસ સાથે તેને સરખાવાય છે. આ મહેલમાં મધ્યયુગનાં પુષ્કળ સરસ ચિત્રો છે. 40 x 25 કે 28ની સોનેરી કલાત્મક ફ્રેઈમમાં મઢેલાં ચિત્રો, છતમાં હોવા તે નવી વાત લાગે, પણ યુરોપમાં બધાં જ સંગ્રહાલયોમાં આ જોવા મળે. ચિત્રોના રંગો જાણે હમણાં જ રંગાયા હોય તેવા સરસ ચમકતા. ટીશો, ટીન્ટોરેટો અને વેરોનીઝી પ્રખ્યાત ચિત્રકારો ગણાય છે. મધ્યયુગીન ચિત્રોમાં ચાલીસ ટકા ઈસુ અને બાઈબલની સુવાર્તાનાં, પણ સાથે જ બીજા ચાલીસ ટકા યુદ્ધનાં, “અહો, જનોની, ચિર યુદ્ધશ્રદ્ધા”ની પંક્તિ યાદ આવ્યા વગર ન રહે. ડોજસ પેલેસમાં એટલાં ચિત્રો છે, એવાં સુંદર છે કે તે નિરાંતે માણવા અઠવાડિયું જોઈએ. આપણે તો બે કલાકમાં નીકળી જવું પડે. ચિત્રોને અને ચિત્રકારોને અન્યાય કરીએ છીએ, તેમ થાય ! પણ એક રાત રહેવાના - માત્ર સૂવાના 300 રૂપિયા ખર્ચવા પડે ત્યાં વધારે રહેવું કેમ ?

ઈટાલી કલાભૂમિ છે. શિલ્પ, સ્થાપત્ય, સંગીત અને ચિત્રકામમાં તેની પાસે વિપુલ સંપત્તિ છે. વેનિસમાં ઠેકઠેકાણે અમે ચિત્રકારો જોયા. પોર્ટ્રેઈટ પેઈન્ટિંગનો ભરપૂર શોખ. સામે બેસીને પોતાનો સ્કેચ દોરાવનારા ઘણા હતા. એક સુંદર લાવણ્યમયી યુવતીનો આવો સ્કેચ અડધા-પોણા કલાકમાં દોરાતો અમે જોયો. આ લાવણ્યમયી યુવતીને જોતાં ડેસેમોનાનું સ્મરણ થયું. આમેય વેનિસ ડેસેમોના અને ઓથેલોની પ્રણયભૂમિ. મહાકવિ શેક્ષ્પિયરની આ અમર શોકાંતિકાનો અંત સાયપ્રસમાં છે, પણ પ્રારંભ અને પ્રણયભૂમિ વેનિસ છે. અચાનક એક વાર મુંબઈમાં ઓથેલો ફિલ્મ જોવાની તક મળી ગઈ હતી. તેનાં ભાવવાહી દૃશ્યો એક પછી એક મનઃચક્ષુ સમક્ષ ઊભરાવા લાગ્યાં. શંકાનું વાદળ ઊભું કરતો ઈયાગો ! તેના જેવું કૂર ખલપાત્ર જગત-સાહિત્યમાં કદાચ બીજું નહીં હોય ! છેલ્લે રૂમાલની સાબિતી પર શંકા દઢ થતાં ઓથેલોના પ્રણયભીના અંતરમાં તુમુલ ઘમસાણ મચે છે ત્યારે, પ્રતીકરૂપે પ્રચંડ સમુદ્ર-તાંડવ મૂકી ફિલ્મી કલાકારોએ અદ્ભુત સૂઝ દાખવી છે. તે દૃશ્ય ભૂલ્યું ભુલાય નહીં તેવું છે. ઓથેલો જેવો વીર, થોડીક ગફલત અને થોડીક ઉતાવળમાં હરણી જેવી નિર્દોષ પવિત્ર અને રૂપરૂપના અંબાર સમી ડેસેમોનાની કૂર હત્યા કરી બેસે છે. પણ છેવટ તેને આપણું અંતર માફ કરે છે. કારણ તેને સત્ય સમજાય છે ત્યારે તે ત્વરિત પોતાનું પણ બલિદાન આપે છે. ખંજર હુલાવી તે ડેસેમોનાના શબ પર જ ઢળી પડે છે ત્યારે ઓથેલો કૂર હત્યારો મટી અમર પ્રેમી બની જાય છે. તે કરુણાંત કથાનું પરમ સાફલ્ય આપણા અંતરને હલાવી જાય છે. વેનિસની શેરીઓમાં શોક અને પશ્ચાત્તાપધેરા ઓથેલોના અંતિમ શબ્દો જાણે પડવાય છે :

Of one that love'd not wisely, but too well,

Of one not easily jealous, but being wrought,

Perplexed in the extreme, of one whose hand

Like the base Judean, threw a pearl away...

Threw a pearl away... એ શબ્દો વાગોળતાં અને ઓથેલોના નિઃશ્વાસ સાથે અમારો નિઃશ્વાસ ભેળવતાં અમે રીઆલ્ટો બ્રિજ પહોંચ્યાં. શેક્ષ્પિયરે આનું વર્ણન કર્યું છે. આ પુલ પરથી ગ્રાંડ કેનાલ પરનાં બંને તરફનાં મકાનો સુંદર રીતે દેખાય છે. જુદી જુદી બાંધણીનાં રૂપાળાં મકાનો છટાથી પાણીમાં ઊભાં છે. શી એમની છટા ! બાંધણી એવી મોહક ! એક જુઓ ને એક ભૂલો. એકબીજાથી ચડિયાતાં જ લાગે. જાણે મયદાનવ જેવા અનેક સ્થપતિઓ અહીં સ્પર્ધા માંડી બેઠા હશે. ગ્રાંડ કેનાલ પરનાં બધાં જ મકાનો ભવ્ય છે. પણ વેનિસના બધા જળમાર્ગો પર સુંદર બાંધણીનાં મકાનો છટાથી પાણીમાં જ ખડાં હોય તેમ દેખાય. પ્રકાશમાં તેનાં પ્રતિબિંબ એક અનોખી શોભા રચે. તેનું સ્થાપત્ય, તેની જાહોજાલવી અને સુરુચિની સાહેદી છે. ભારે શ્રીમંત નગરી હશે તે સહેજે સમજાય. એક કાળે તે ગુલામો અને તેજાનાના જબરદસ્ત વેપારનું મથક હતું.

યુરોપની મોટા ભાગની મુસાફરી અમે મારા ભાઈ સાથે કરી પણ વેનિસ અમે એકલાં આવેલાં, તેથી અજાણ્યા દેશમાં ભાષાની મુસીબતનો ઠીક ઠીક અનુભવ થયો. જે હોટલમાં રાત રહેવાની મારા ભાઈએ ગોઠવણ કરી હતી, તેનો માલિક અંગ્રેજીનો આંકડો ન સમજે અને અમે ઈટાલિયન ન સમજીએ ! યુરોપભરમાં અંગ્રેજી ભાષા સામે નફરત. ફ્રાંસમાં તો ખાસ, ઈંગ્લેંડના વિરોધમાં જ આખા યુરોપમાં જમણા હાથે વાહનો ચાલે ! દરેક દેશ પોતાની ભાષાનો જ આગ્રહી, છતાં બીજી ભાષા જાણે તો ફેંચ જાણે, અંગ્રેજી નહીં. માત્ર અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને દક્ષિણ આફ્રિકાના શ્રીમંત સહેલાણીઓની બોલબાલા - પૈસા કમાવાનું તે મોટું સાધન. તેથી ટૂરિસ્ટ મથકો પર ભાંગ્યુંતૂટ્યું અંગ્રેજી બોલનારા મળી રહે. ગાઈડ તો ચારપાંચ ભાષા બોલે.

હોટલમાં હંમેશાં પાસપોર્ટ માગે. નોંધીને પાછો આપે. ભાઈ સાથે હોય ત્યારે આ બધો વિધિ ભાઈ કરે. સામાન્ય રીતે પાસપોર્ટ પાછો આપતા તેમ મેં જોયેલું. અહીં હોટલ માલિકે પાસપોર્ટ લઈ ટેબલના ખાનામાં મૂકી દીધો. અમે તે પાછો આપવા આગ્રહ રાખ્યો.

તેણે ના પાડી. કંઈક કહ્યું, પણ ભાષા તો અમે એકબીજાની સમજીએ નહીં. ઘડીક મૂંઝાણાં. હોટલની રકમ ભરી હતી તે રસીદ તેણે લઈ લીધી અને પાસપોર્ટ લઈ લીધા. અજાણ્યા મુલકમાં બન્ને આધાર ગયા ! પાછા ફરીએ અને તે કહે, “કોણ તમે ? અહીં રહેવા અંગે શો આધાર છે તમારી પાસે ?” તો અમે શું કહી શકીએ તેવો વિચાર આવતાં ગભરાયાં. પણ તેને તો કશું સમજાવાય તેમ હતું નહીં. મૂંઝવણ સાથે ઓરડામાં જઈ, તૈયાર થઈ જમવા ગયાં. એટલું સારું હતું કે આ હોટલ અમેરિકન એક્સ્પ્રેસ દ્વારા બુક કરી હતી તે વિગત મારા ભાઈએ મને કહેલી. જમીને તેની ઓફિસ શોધી કાઢી અને કાઉન્ટર પરની બહેનને અમે વાત કરી.

તેણે કહ્યું, “હરકત નહીં, કશી મુસીબત નહીં થાય. થાય તો અહીં આવજો, અગર ફોન કરજો.” કહી ફોન નંબર આપ્યો. અમે જરા હળવાશ અનુભવી. જોકે મનમાં ચિંતા તો બીજે દિવસે સવારે પાસપોર્ટ પાછા મળ્યા ત્યાં સુધી રહી.

દુર્ભાગ્યે હોટલ અંદરના ખૂણામાં હતી. આવતી વખતે અમે ચીવટપૂર્વક રસ્તો ધ્યાનમાં રાખ્યો હતો. મુખ્ય રસ્તા પરથી અંદરના ભાગમાં જ્યાં વળવાનું હતું ત્યાં નજીકમાં જ એક પ્રદર્શન હતું અને તેના નામનું તોરણ હતું. અમે તે નિશાની ધ્યાનમાં રાખેલી. રાત્રે મોડે સુધી ફરી, ગ્રાંડ કેનાલમાં દીવાઓના પડતા પ્રતિબિંબની અનોખી રંગછટા નિહાળી અમે પાછાં ફર્યા અને અમારું તે નિશાન શોધતાં આગળ વધ્યાં. કંઈ કેટલુંય ચાલ્યાં. નિશાન મળે જ નહીં. મૂંઝાયાં. આટલે બધે દૂર તો ન હતું. પાછાં ફર્યા. પાછળથી ખબર પડી કે પ્રદર્શન ઉઠાવાઈ ગયું છે એટલે નિશાની ગાયબ છે ! બેચાર જણને પૂછ્યું, ભાષા સમજે નહીં. સ્થળની ખબર ન હોય. ડોકું ધુણાવે. હવે અમારી ગભરામણ વધવા માંડી. સારી પેઠ મોડું થયું હતું. કશું સૂઝતું ન હતું. ખૂબ રખડ્યાં. અનેકને વીનવ્યા. થાકીને લોથ થયાં. છેવટે એક બહેને કેટલુંય વર્ણન કર્યું. પણ અમારે તો તુંબડીમાં કાંકરા ! પછી વળી તેણે કાગળ પર લીટીઓ દોરી. અજાણ્યા મુસાફરો માટે આટલી તસ્દી લેનાર બહેનનું પ્રેમાળ મુખ સદા યાદ રહેશે. તેણે જે કંઈ દોરી બતાવ્યું તે પરથી અડધું સમજ્યાં, નીકળ્યાં. થોડે ગયાં ત્યાં વળી અટક્યાં. હું તો રડવા જેવી થઈ ગઈ. રસ્તા બધા સૂના થવા લાગ્યા હતા. ટાઢ કહે મારું કામ. ભારતમાં તો કોઈના ઓટલા પર પણ પડ્યા રહેવાય. અહીં તો શીંગડું થઈ જવાય. પ્રવીણભાઈ હિંમત આપે પણ મારા ટાંટિયા ધ્રૂજે. એવાં ગૂંચવાઈ ગયેલાં કે છેલ્લે હોટલ પાસે જ આવી ગયાં તો પણ ધ્યાન ન ગયું. એક ભાઈને એડ્રેસ આપી પૂછવા માંડ્યું તો તેણે સરસ નાટકીય ઢબે સામે જ લખેલું નામ બતાવ્યું. હસી પડ્યાં. અને તે પણ શુભરાત્રિ પાઠવતો હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો.

પાછા ફરતાં અમે થોડાં ફળ ખરીદવા ગયાં. લારીવાળાને મેં પૂછ્યું, “અંગ્રેજ જાણો છો ?”

તેણે સરસ જવાબ આપ્યો, “તું ઈટાલિયન જાણો છો ? તું ઈટાલિયન બોલ તો હું અંગ્રેજ બોલું.”

આટલું ભાંગ્યુંતૂટ્યું અંગ્રેજ તે જાણતો હતો. પણ બોલવા રાજ ન હતો. પોતાની માતૃભાષાનું તેને કેટલું ગૌરવ છે ! આપણે તો મુંબઈ, દિલ્હી અને અમદાવાદ જેવાં શહેરોમાં ગુજરાતી, ગુજરાતી સાથે પણ અંગ્રેજમાં વાત કરવામાં ગૌરવ માને. ગુજરાતી બોલનારા બોલતાં બોલતાં કેટલાય શબ્દો અંગ્રેજ બોલે તો જ સાચી અભિવ્યક્તિ થાય તેવું માને !!

યુરોપ જ નહીં. આફ્રિકામાં પણ અમને આવો જ અનુભવ થયેલો. સ્ટીમરમાંથી ઊતરીએ તે પહેલાં જ પાસપોર્ટ જોનાર અધિકારીએ કહ્યું, “લે, તું તો કેનિયામાં જ જન્મી છે. તો તને સ્વાહીલી નથી આવડતું ?”

મેં કહ્યું, “આવડે છે ને !”

“તો મારી સાથે અંગ્રેજમાં કેમ બોલે છે ? સ્વાહીલીમાં બોલ. આ તારા પતિને સ્વાહીલી શીખવ્યું કે નહીં ?”

હું હસી. તેણે તરત જ પ્રવીણભાઈને કહ્યું, “બે શબ્દ અહીંથી જ શીખતા જાઓ !” જામ્બો (નમસ્તે) અસાન્દી સાના (ઘણો આભાર).

સ્વાહીલી માત્ર બોલી હતી. તેને રોમન લિપિ આપી અંગ્રેજોએ ભાષા તરીકે વિકસાવી. જંગલી દશામાંથી હજી ઊગીને ઊભા થતા દેશને, પોણોસો વર્ષ પહેલાં જેને ભાષા જ ન હતી, તેમને પણ પોતાની માતૃભાષાનું આટલું ગૌરવ હતું.

મારી અંગ્રેજ ભાભી મણાર આવી ત્યારે આઠમા ધોરણથી અંગ્રેજ ભણાવાય છે તે સાંભળી કહે, “તમે છોકરાંઓનો અમૂલ્ય સમય અંગ્રેજ ભાષા પાછળ શા માટે બગાડો છો તે મને તો સમજાતું નથી. આ બધાંને અંગ્રેજની શી જરૂર છે ?”

એક અંગ્રેજને પણ જે નિરર્થક લાગ્યું તે હવે પાંચમા ધોરણથી શરૂ કરવાનું છે !!

વેનિસથી મિલାନ ટ્રેઈનરસ્તો ચારેક કલાકનો પણ અત્યંત મનોહર. ઈટાલી પહાડી પ્રદેશ છે. દૂર દૂર વનાંચલથી વિભૂષિત નાના-મોટા ટેકરીઓના ડાયરા, વચમાં રત્નજડિત કંગન સમાં સુશોભિત ગામડાંની ઝલક, સડસડાટ દોડતી ટ્રેઈનની બન્ને પડખે ઝૂમતી હરિયાળી વાડીઓ - મદમસ્ત મયૂરની લચીલી કળા સમું પ્રકૃતિનું આ પ્રણયકાવ્ય આપણી આંખોનું અંજન બની બેસે. સોળે શણગાર સજી કોડીલી કન્યાઓ પૂજાનો થાળ લઈ નીકળી પડી હોય તેમ, માઈલોના વિસ્તારમાં પથરાયેલાં સફરજન, પીચ, નેક્ટ્રીન

અને પેરનાં ઝુંડેઝુંડ આવ્યા કરે. લાલપીળાં ફળ પરની રતૂમડી ઝાંય, આથમતા સૂર્યના સોનેરી છંટકાવથી એવી દીપી ઊઠે ! દ્રાક્ષની લીલી કુંજાર વાડીઓમાં લાલ, લીલી, જાંબલી અંગૂરનાં ઝૂમખેઝૂમખાં, જાણે માણેક-નીલમનો નવલખો હાર. રાજનંદિનીના શણગારને શરમાવે તેવો પ્રકૃતિનો આ શણગાર, સચરાચર સૃષ્ટિ જાણે ભાવવિભોર થઈ નાચી ઊઠી હોય તેવું લાગે. વેનિસનું સૌંદર્ય ચડે કે આ સૃષ્ટિસૌંદર્ય ? પ્રશ્નનો કોઈ ઉકેલ મળે તે પહેલાં મિલાનના સ્ટેશન પર ગાડી આવી ઊભી.

શબ્દસમજૂતી

સહેલાણી આનંદ કરવા નીકળેલું મદમસ્ત કેફથી મસ્ત થયેલું માણેક એક પ્રકારનું લાલ રંગનું રત્ન સાતસરુ સાત સેરવાળું લખલખાટ ઝગમગાટ મીનાકારી ભાતવાળું તોર્તિંગ મોટા કદનું મનઃચક્ષુ મનરૂપી ચક્ષુ તુમુલ ભયાનક, દારુણ તોફાન ગફલત બેદરકારી સાહેદી સાક્ષી તેજાના તજ-લવિંગ મરી વગેરે મસાલા હરકત વાંધો લોથ નિષ્પ્રાણ (અહીં) ખૂબ થાકી ગયેલું વનાંચલ વનનો ભાગ

રૂઢિપ્રયોગ

તુંબડીમાં કાંકરા હોવા કશી જ સમજ ન પડવી.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) વેનિસની મોહકતા શેમાં છે ?
- (2) ગંડોલા શું છે ?
- (3) ઈટાલિયન ભાષામાં ચોકને શું કહે છે ?
- (4) વેનિસ કોની પ્રણયભૂમિ તરીકે પ્રખ્યાત છે ?
- (5) વેનિસનો સુપ્રસિદ્ધ ચોક કયો છે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) યુરોપમાં સ્થાપત્યકલાના સ્વામી તરીકે કોને ઓળખવામાં આવે છે ?
- (2) વેનિસમાં ક્યાં ક્યાં રમણીય સ્થાનો છે ?
- (3) લેખિકાએ વેનિસમાં શી મુશ્કેલી અનુભવી ?

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- ઈટાલીનું અને કદાચ જગતનું અનુપમ લાવણ્યભર્યું શહેર તે વેનિસ. જગતમાં આવી જળનગરી ભાગ્યે જ હશે.
- રાત્રે આ ગંડોલાના નાવિકો અંતરને ઓગાળી દેતું મધુર સંગીત રેલાવે. જાણે વૃંદાવનમાં વાગતી વેણુનો નાદ.

આ બંને વિધાનોમાં પ્રથમ ટૂંકી અધોરેખાવાળા શબ્દો વાંચો. પછી લાંબી. લેખિકાને વેનિસ નગરની અનુપમ બાબતો બતાવવી છે. સાથે સાથે વાચકોને આ જગતમાં વેનિસથી ચઢિયાતું શહેર પણ હોઈ શકે તેવો અવકાશ પણ આપવો છે. અહીં લેખિકાએ વેનિસ શહેર માટે ‘લાવણ્યભર્યું’ વિશેષણ વાપર્યું છે. આ શબ્દપ્રયોગ પ્રચલિત નથી એના બદલે ‘લાવણ્યવંતું’ વિશેષણ વાપર્યું હોત તો વધારે સારું રહેત.

* નૈનીતાલમાં અમે સરોવરની સફરમાં એક બંગાળી કુટુંબને આ રીતે ગાતું-બજાવતું સાંભળ્યું હતું.

આ વાક્યમાં ‘ગાતું-બજાવતું’ શબ્દ જોડાણ પ્રસિદ્ધ નથી તેમ ઉચિત પણ નથી. કારણ અહીં બંગાળી કુટુંબના સંગીતે તેમને એ વખતે કંટાળો આપ્યો હતો એવો સૂચિતાર્થ બિલકુલ નથી. એને બદલે ‘ગાતું-વગાડતું’ શબ્દજોડાણનો ઉપયોગ કર્યો હોત તો વધારે ઉચિત થયો હોત.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. વિદ્યાર્થીઓ પાસે કોઈ ઘટના, સ્થળ કે પરિસ્થિતિ વિશે જાહેરમાં વક્તવ્ય આપવા કે જેથી તેની વક્તૃત્વ શક્તિ વિકસે.
2. સમયાંતરે વિદ્યાર્થીઓને અનુલેખન આપી તેના હસ્તાક્ષરો સુધરે-સારા બને તે અંગે તેમનું માર્ગદર્શન કરો.